

Liberalizam i komunitarizam: dvije korekcije suvremene demokracije

DAVOR RODIN*

Sažetak

Autor nastoji pokazati koji društveni i politički procesi modernog postindustrijskog društva uvjetuju raspravu pod navedenom etiketom. Nakon što utvrđuje neke od bitnih karakteristika suvremenog informacijskog društva, autor pokazuje na koji način komunitarizam i novi liberalizam nastoje odgovoriti na te izazove. Autor pokazuje da komunitarizam i liberalizam, za razliku od ranijih teorija demokracije, nisu modeli organizacije društva i države koje bi se moglo i trebalo aplicirati već da su to otvoreni projekti pomoću kojih je u moderno informacijsko doba moguće demokratski rješavati otvorena politička i društvena pitanja.

Rasprava pod naznačenom etiketom liberalizam-komunitarizam prispjela je u Europu iz Amerike. Najčešće citirani autori na strani komunitarista ili civilnih republikanaca (civic republicanism) su Frank Michelman, Cass Sunstein i Mark Tushnet. Na kontinentalnoj strani skloni smo, nakon prohujale rasprave s Johnom Rawlsom, i ovu američku inicijativu svesti na čvrsto europsko pojmovlje i zatim s više ili manje staroeuropske umišljenosti odvagnuti da li u čitavoj inicijativi ima ili nema nešto nova i ako ima koliko je teško i može li se održati. U europske mjere ocjenjivanja političkoga, ne treba sumnjati. One su ne samo visoko racionalizirane i tradicijski osigurane, nego i dovoljno raznovrsne, pluralističke da se sve novo što se pojavi može lako dovesti u vezu, dapače, reducirati na ono što je već bilo davno odmjereno.

Diskusiju koju su pokrenuli Amerikanci ne stimuliraju stare teorije već novi životni problemi. Postavljamo pitanje, koji su životni problemi otvorili staru diskusiju o *republikanskoj i liberalnoj korekciji vladavine naroda*, da nam odgovor na to pitanje više ne može dati klasična liberalna i republikanska teorija? Habermas, kao što znamo, odmah nudi svoj *tertium comparationis*: "deliberativnu politiku".¹ Ali rješenje se više ne može naći u

*Davor Rodin, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Metodologija društvenih znanosti.

¹Jürgen Habermas, *Drei normative Modelle der Demokratie: Zum Begriff deliberativer Politik*, Frankfurt/M., 1991., Herfried Münkler (ur.), Suhrkamp, str. 12.

tome da se suprotnosti sjedine u višoj općenitosti, ili da se od svake uzme ponešto, već da se odnosi između *moći, pravednosti i slobode* drukčije aranziraju nakon što se *veo neznanja* podignuo do one točke kada pred pogled dopire dotad prikriveno.² Što je, dakle, pokrenulo u Americi novu raspravu o demokraciji između predstavnika komunitarizma i liberalnih demokrata koje najenergичnije predvodi Steven G. Gey, posebno u svojoj polemičkoj studiji *The Unfortunate revival of civic Republicanism*.³ Rasprava pokušava na politološku terminologiju prevesti procese koji su se prethodno dogodili u američkom ekonomskom životu i ekonomskim teorijama.⁴ Riječ je o političkoj a zatim o politološkoj recepciji marketinške teorije i prakse. Sociološki je ona recipirana u novoj američkoj sociologiji znanja, politološki je vrednovana nešto kasnije, a danas kako nam se čini intenzivno u raspravama između liberala komunitarista. U izravnom i radikalnom obliku marketinška je teorija transkribirala ekonomsku praksu koja je, da bi izbjegla nemilosrdnu ekonomsku konkurenciju i sve njene rizike, započela s praksom *fiktivne prodaje* dobara, dakle, dobara koja, bez obzira jesu li još neproizvedena, ili nikad nisu ni bila proizvedena, postoje samo verbalno ili kao slike, projekti, zamisli. Ta je praksa fiktivne prodaje radi izbjegavanja svih rizika skupe proizvodnje, izvrnula klasičnu ekonomsku shemu koja je vladala milenijima.

Na temelju te teorije vrijedilo je evidentno pravilo da se najprije neko dobro mora *pronaci*, da ga se zatim mora *proizvesti* i da ga se na poslijetku u modernoj strukturi robne proizvodnje mora *prodati*, kako bi ga se na kraju konzumiralo. Ta je struktura: pronalazak, proizvodnja, prodaja, potrošnja, bila u razdoblju koje je nastupilo nakon Drugog svjetskog rata, najprije uzdrmana naglim nekontroliranim bujanjem pronalazaštva koje je tako opterećivalo proizvodnju da ona pod njenom najezdom više nije bila isplativa.⁵ Proizvodnja nije mogla pratiti tempo pronalazaštva. Ona ga je počela kočiti jer je pronalazaštvo počelo prenaplo obezvrjeđivati instalirane proizvodne kapacitete. Izlaz je nađen u *komercijalizaciji pronalazaštva*. Komercijalizacija pronalazaštva izazvala je svojevrremeno jake intelektualne protuakcije, naime, *demonizaciju tehnike* (Husserl, Heidegger, Marcuse) koja je imala isti intenzitet kao i prethodna Marxova i marksistička demonizacija kapitala kao neracionalnog modela. Intelektualne elite svih profila od fizičara do metafizičara pobunile su se protiv tehnike kao uskog grla kreativnom inovativnom poletu koji inovativnoj inteligenciji suprotstavlja kriterije tehničke primjenjivosti inovacije. Ako neka novost nije tehnički, politički, ekološki i ekonomski isplativa, tada joj je zatvoren put ne samo na tržište i potrošnju već i u ostali svijet. O sudbini inovacije odlučuje

²Ono što se podizanjem vela otkrilo u novom programu njemačkih liberala donesenom na kongresu u Freiburgu/B. 1971. nije još na razini problema. Taj su program njemački politolozi odredili kao prijelaz od koncepcije interesne na koncepciju idejne homogenizacije ili integracije liberala. Prijelaz se oslonio na duhovne znanosti i tako se približio totalitarnim opcijama protiv kojih je ustao.

³*University of Pennsylvania Law Review*, vol. 41, str. 669.

⁴Usporedi, primjerice, James M. Buchanan and Gordon Tullock, *The Calculus of Consent*, The University of Michigan Press, 1974.

⁵Usporedi, *ibidem*, str. 119. *The Costs of Decision Making*.

tehnički, ekološki i ekonomski menadžment. To stanje stvari izazvalo je revolte i istovremeno proizvelo izlaz iz slijepe ulice: *komercijalizaciju pronalazaštva* i cjelokupnog intelektualnog rada. Preokret je bio zaista temeljit. Klasični redoslijed djelovanja: izum, proizvodnja, prodaja, potrošnja, postavljen je na glavu te glasi: prodaja izuma, proizvodnja, potrošnja. Pritom se to odnosi, kako na prodaju tržištu *poznatih* dobara, tako i na prodaju tržištu *nepoznatih* dobara. Prodaja neiskušanih dobara, usluga, prednosti, koncesija i slično ima fiktivni karakter. Ovu su situaciju osvijestili James M. Buchanan i Gordon Tullock već 1965. u studiji koja je nagrađena Nobelovom nagradom *The Calculus of Consent*. Ta studija nipošto nije imala usko ekonomski aspekt. U njoj su autori uočili i preporučili preispitivanje političkih konzekvenija radikalnog preokreta koji se dogodio *komercijalizacijom pronalazaštva*. U središte znanstvenog interesa doveden je proces *odlučivanja* zajedno sa svim rizicima i troškovima tog procesa. Odlučivanje je postalo središnji fenomen ekonomskog i političkog procesa, jer jedino odluka o kupnji ponudene fikcije pokreće prodaju, a prodaja proces proizvodnje na čijem kraju stoji potrošnja kao cilj procesa. Zajedno s analizom procesa odlučivanja javile su se i konkurentne teorije *igara*, *teorija većinskog odlučivanja*, *teorije kontingencije*, *teorije neznanja* (Rawls) kao i decizionističke *teorije odlučivanja ex nihilo* kojima se suprotstavlja teorija *racionalnog odlučivanja* koja odluku uvjetuje osmišljenim *razlikovanjem*. Proces razlikovanja fikcija koji prethodi odlučivanju, odnosno izboru, stvara goleme troškove u pripremanju racionalne odluke.⁶ Terminu poput *analiza ponude*, *informacijska paraliza*, *blokada informacija*, *kriza odlučivanja*, *rizik* kao konstrukcija,⁷ sve su to teoretske indikacije preokreta temeljne strukture reprodukcijskog lanca modernih razvijenih društava.

Na postavljeno pitanje, koji su životni problemi u Americi otvorili i podgrijali staru europsku diskusiju o komunitarističkoj i liberalnoj korekciji demokracije, možemo sada dokumentirano odgovoriti: promijenjena struktura reprodukcijskog lanca suvremenih razvijenih društava, za koju važi da *proces kupnje i prodaje prethodi procesu proizvodnje i potrošnje*.

Samo s tog stajališta postaje razumljivo zašto se novim republikancima (komunitaristima) prigovara da nas žele lišiti prava da budemo u krivu i u manjini, u ime kolektivnog višeg interesa "spašavanja" naših duša. Biti u krivu i u manjini postalo je tako riskantno da komunitaristi nalaze odjeka među građanima upozoravajući ih na opasnosti individualnih i interesnih odluka koje zbog nekompetencije u prosudbi rizika i neopreznom uporabom ljudskih prava mogu voditi čitavo društvo u katastrofu pogrešnih odluka. S druge strane, suvremeni demokrati i liberali i dalje smatraju da nikakav strah od rizika pogrešne odluke ne smije zastrašiti pojedinca ili interesnu grupu da odlučuje o svojim neposrednim interesima. Oni ustrajno brane osnovno načelo suvremene demokracije: *sigurnost gubitnika i manjina*, načelo koje jedino može očuvati građane od terora najvećeg dobra i dugoročnih interesa u uvjetima kada je najveće dobro fikcija prikrivena velom neznanja.

⁶Usporedi, Holger van den Boom, *Digitalna estetika*, posebno poglavlje "Novi način mišljenja", Informator, Zagreb, 1988., str. 65-112.

⁷Usporedi: Hermann Lübke, "Sicherheit. Risikowahrnehmung im Zivilisationsprozess", u: *Risiko ist ein Konstrukt*, Knesebeck Verlag, München, 1993., str. 23-43.

U tim uvjetima svakodnevnog permanentnog odlučivanja o fikcijama neprekidno se proizvode nove političke manjine i većine, gubitnici i dobitnici. Sigurnost gubitnika i manjina postaje tako preduvjet mogućnosti bilo kakvog djelovanja u prvom redu *biranja i odlučivanja kao danas dominantnih formi djelovanja*.

Strukturalna je promjena reprodukcijskog sklopa relativizirala i skoro izbrisala načelnu razliku između ekonomskog i političkog odlučivanja. Prelazak njemačkih liberala 1971. u Freiburgu/B s koncepta interesne na koncept idejne homogenizacije biračkog tijela, značio je njihov zaokret prema republikanizmu, mada im upravo taj aspekt nije bio osviješten. Njega su u Americi već 1965. strukturalno obrazložili Buchanan i Tullock svojom teorijom odlučivanja i teorijom javnog izbora. I u političkoj i u ekonomskoj sferi moguće je pokrenuti procese tek stimuliranjem procesa odlučivanja, a proces političkog i ekonomskog odlučivanja ima toliko zajedničkih općih mjesta, da je teško razlikovati praksu pridobivanja kupaca od prakse pridobivanja birača.

Ali ovdje nas zanima isključivo pokretanje procesa odlučivanja, jer o njemu ovisi i proizvodni proces.

Semantika ekonomskog i političkog odlučivanja o ponuđenim ekonomskim i političkim fikcijama predstavlja polje na kojem su izrasle revizije tradicionalne teorije demokracije, pa tako i spor između liberala i komunitarista. Komercijalizacija inovativnog djelovanja generirala je nepouzdanost interesnog djelovanja. Uvid prirodnog uma da svatko zna što hoće i što mu je interes, beznadno je zamućen. Poznatom prirodnom interesu i egoizmu izvukle su inovativne djelatnosti tlo pod nogama fiktivnim ponudama, a to je dovelo do semantičke revizije procesa procjenjivanja životnih šansi. One su za sve jednake, ne zato što su to zaista, već stoga što pojedinci ne znaju što su njihovi interesi i u tom su neznanju svi jednaki, odnosno, svi se pred neizvjesnošću nalaze u stanju neznanja ili u *prastanju* (Urzustand, original position): "Thus there follows the very important consequence that the parties have no basis for bargaining in the usual sense. No one knows his situation in society or his natural assets, and therefore no one is in position to tailor principles to his advantage".⁸ Ovo stanje neizvjesnosti pogoda podjednako pojedince kao i grupe, stoga su i sve koalicije među grupama podjednako u prirodnom stanju neizvjesnosti. Semantička poanta Rawlsove pozicije najbolje se očituje u njegovu namjernom *nerazlikovanju* znanja i neznanja. Da bismo mogli pravedno djelovati potrebno je da se cjelokupna samovolja svijeta, sve razlike među građanima zabašure u izvornoj ugovornoj situaciji o kojoj nitko ništa pouzdano ne zna,⁹ te su u tom neznanju svi u istoj stisci što da odluče. Ali, on radikalizira svoj stav i kaže: kada bismo o nekom pitanju bili potpuno informirani i raspolagali s *punim znanjem* i tada bismo se samo u

⁸J. Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1971., str. 139.

⁹"Samovolja svijeta mora se ispraviti u uvjetima izvorne ugovorne situacije. Štoviše, ako bi se pri izboru načela zahtijevalo jednoglasje, tada bi i u slučaju potpunog znanja o svim okolnostima odluka pala samo u malobrojnim jednostavnim slučajevima". Usp. J. Rawls, *ibidem.*, str. 141., njemački prijevod Suhrkamp, Bd. 271., str. 165.

nekoliko trivijalnih slučajeva mogli motivirano odlučiti.¹⁰ Ovakovo *izjednačavanje znanja i neznanja* kao podloge za odlučivanje razumljivo je samo s nekog drugog stajališta koje istovremeno nije viša istina ovih razlika znanja i neznanja. Ta druga pozicija je *smisao* koji relativizira ove razlike. Sa semantičkog stajališta su znanje i neznanje podjednako nepouzdana kriteriji odlučivanja: znanje jer je nepouzdana u novim situacijama, neznanje jer je interesno prazno uz to, o onom o čemu bismo morali odlučiti nemamo iskustvene evidencije čak ni onda kad o ponudi sve znamo. Ponuda nam je, naime, prezentna samo simbolički kao slika, riječ, slogan, spot, reklama, informacija. O tome znamo sve i ništa sa stajališta neposredne konzumacije koja slijedi nakon što smo kupili sliku nekog proizvoda o kojem sve znamo i ne znamo ništa. Strah od razočaranja u konzumaciji sili nas na oprez pri kupnji i tako ne vjerujemo ni našim interesima ni našem znanju. Da nas znanje i interesi ne mogu pouzdano voditi u odlučivanju ponukalo je Rawlsa da to stanje imenuje platoničkom poredbom *the veil of ignorance* ili prastanje (*original position*) za koje imamo permanentnu ulaznicu budući da neprekidno moramo odlučivati u stanju neznanja.

Nanovo podgrijava diskusija o liberalizmu i komunitarizmu ima svoju težinu, ozbiljnost i urgentnost samo s tog semantički transformiranog stajališta, u uprotnom tradicionalnom smislu ona je već saslušana. Liberalna i komunitarna korekcija demokracije tj. zaštita pojedinca od volje većine (liberalizam) i zaštita općeg dobra od egoističkih pojedinaca i manjina (komunitarizam) postaje urgentna jer suvremeni demos više ne može sigurno upravljati samim sobom, ali ne više zato jer svatko i svi zajedno slijepo slijede svoje interese, niti stoga što je izbljednula svaka ideja zajedničkog dobra, već stoga što nitko više nije siguran što su njegovi interesi a što zajedničko dobro. U takvoj fluidnoj situaciji većinsko odlučivanje koje je centralni credo demokracije postaje nesigurno. Iskustvo pokazuje da u dugovječnim demokratskim tradicijama većina uvijek biva obmanuta zato što produktivna manjina za svoje posebne ciljeve i interese mora pridobiti većinu.¹¹ Pridobivena većina uvijek se raspadne nakon što u konzumaciji svoje političke odluke većina iskustveno osjeti da je bila obmanuta od manjine. Kada je postalo evidentno da većinsko odlučivanje donosi i kognitivne i iskustvene rizike, frustracije i razočaranja, postale su aktualne rasprave o alternativnim teorijama odlučivanja i donošenja odluka: *diskusija* i *konsenzus*. Središnje pitanje suvremene demokracije postaje tako, s jedne strane, *zaštita gubitnika* koje neprekidno generira sistem semantičkog odlučivanja, a s druge strane proces i *način donošenja odluka*. Svatimo li suvremeni liberalizam i komunitarizam kao dva meritorna korektora tradicionalne demokracije u uvjetima djelovanja obilježenog velom neznanja koje je moguće isključivo semantički prozrijeti, tada nam preostaje da razmotrimo kako se liberali i komunitaristi odnose prema gubitnicima, a kako prema procesu donošenja odluka u situaciji kada se ne odlučuje na

¹⁰ *Ibidem.*, str. 141., njemačko izdanje, str. 165.

¹¹ Klaus von Beyme u svojoj studiji *Die politische Klasse im Parteienstaat*, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1993. govori o narodnoj zasićenosti strankama i politikom u situaciji kada građani spoznaju da su permanentno obmanjivani od militantnih manjina.

temelju interesa i ideja već smisla, tj. kada se većine ne formiraju ni *interesno ni idejno već semantički*. Semantičke homogenizacije odnosno semantičko formiranje volje (Willensbildung), odnosno većine, razlikuje se od interesnog i idejnog po tome jer smisao nije građanima neposredno evidentan već ga treba konstituirati a i socijalno je posve otkaćen. Moderni čovjek je, naime, postsocijalno a ne predsocijalno biće, kako to napominje Walzer. Semantičko homogeniziranje volje operira s *fiktivnim* a ne *iskustveno proživljenim* ili *logički evidentnim* preferencijama, tako da se učvrstilo razlikovanje takozvanih primarnih neposrednih interesa i viših semantičkih preferencija koje Gey ne baš spretno plauzibilizira alternativom između neposredne preferencije alkohola i semantički odmaknute preferencije koncerta klasične glazbe.

Ad. A. Liberalno i komunitarno odnošenje prema gubitnicima

Odnos prema *gubitnicima* postao je ključno pitanje modernih teorija demokracije tek nakon osvještavanja posljedica opisanog strukturalnog prevrata u proizvodnom procesu modernih društava. Gubitnik je u ranijim teorijama pripadnik neke historijski naslijeđene, ili novo proizvedene manjine, dakle, neka vrsta stranca kojeg se može uništiti, tolerirati, uči s njim u suživot, asimilirati ili pomilovati. Steven G. Gey smatra da je komunitarizam slijep za gubitnike jer opće dobro razmatra sa stajališta dobitnika i to je njegova temeljna slabost. U klasičnoj teoriji gubitnik je opterećen nekim svojstvom na temelju kojega ga je lako identificirati i isključiti iz općeg zajedničkog dobra, jer je lako utvrditi da on svojom participacijom u općem dobru smanjuje to opće dobro za svoj dio i tako oštećuje većinu.

S novog semantičkog stajališta, gubitnik nije ničim obilježen. Iza vela neznanja svaki je građanin *čovjek bez svojstava* i u tom smislu potencijalni gubitnik i dobitnik. Zaštita manjina time se univerzalizira budući da većina više nije u sebi sigurna jer je i ona lišena uporišta svoje stabilne političke identifikacije. S tog stajališta gubitnik više nije ni smetnja, ni stranac, ni neprijatelj već *resource* budućih identifikacija. Budući da u takvoj demokraciji, koja se oslanja na opću jednakost svih, iza vela neznanja svatko i u svakom času može postati gubitnik, to zaštita gubitnika postaje središnji zahtjev nove demokracije, njezino univerzalno načelo nasuprot, ili paralelno s njezinim tradicionalnim većinskim načelom. Pri tome je važno istaći da većinu ne treba shvatiti samo u usko kvantitativnom smislu, jer taj ima samo funkciju kanaliziranja odluka u odsustvu konsenzusa, već i na duhovnu, moralnu, nacionalnu ili vrijednosnu većinu koja utjelovljuje moćne tradicije a ne može je se kvantificirati. Nova demokracija upozorava da duhovne većine, ma kako bile realne i neotklonive, nisu više dovoljni ključ orijentacije u suvremenim nepreglednostima, a njihova strategija stabiliziranja neizvjesnosti uz pomoć moralnog, vrijednosnog ili historijskog konsenzusa ugrožava *renovirane manjine* kao realnost nove demokracije koja se razvija iz univerzalnog neznanja. *Nasuprot duhovnoj homogenosti kao preduvjetu mogućnosti razlika, postaju razlike preduvjet mogućnosti homogenosti*. Originalnost, posebnost, image prestaju biti poroci i postaju vrline, jer poželjno je biti prepoznatljiv, profiliran, izuzetan. S ovog novog liberalno demokratskog stajališta postaje zaštita gubitnika neodvojivi dio demokratske prakse budući da je paradoks demokratske zajednice u novim uvjetima krajnje zaoštren: svi pripadnici demokratske zajednice su u per-

manentnoj neizvjesnosti istovremeno i *dobitnici i gubitnici* i to u semantičkom smislu, dakle, s onu stranu poznatih kvantitativnih i kvalitativnih: moralnih, religijskih, duhovnih, historijskih većina i preferencija.

Ova nova karakteristika narodne vladavine potencirana je u naše doba činjenicom da je formiranje većinske volje predujetovano velom neznanja koje je potrebno razotkriti kako bi se moglo motivirano odlučivati. Imajući u vidu tako nedefinirani položaj svakog člana demokratske zajednice, S. Gey svoju polemiku s Cass Sunsteinom i drugima iz grupe komunitarista zaoštava s tri gubitnička načela u kojima nema slaganja s komunitaristima: radikalni *vrijednosni skepticizam, nestalnost vlasti i moći i autonomija pojedinca*. Budući da komunitaristi odbacuju ova tri načela Gey smatra da oni konačno nisu demokrati.¹² Time, po mišljenju Geya, republikanska korekcija demokracije završava napuštanjem demokracije.

Radikalna skepsa prema svim vrijednostima je temeljni princip kako gubitnika tako i nove demokracije. Taj skepticizam slijedi iz pojma demokracije. U demokratskom društvu ne može biti ni vladavine, ni politike, ni načela koja ne proizlaze iz narodne volje. Drugi izvori legitimacije vlasti poput Boga, najvećeg dobra, vrline, prirodnog prava druge države i slično, u načelu su nedemokratski. Sve su odluke narodne volje sa svoje strane, također, u načelu suspektne. One nisu nužno ispravne ni pogrešne, ni moralne ni amoralne, ni istinite ni lažne, one u jednom trenutku zadobivaju većinu, a drugi puta mogu postati manjinom. Vladavina naroda je stoga u načelu nestabilna ali prema modernim teorijama u tome je bit demokracije. One koje zabrinjava nestabilnost vladavine pripadaju grupi dobitnika koja teži stabilnosti svoje vlasti, a to je u krajnjoj konzekvenciji opasno po demokraciju. Politička stabilnost i politička izvjesnost su kontraproduktivni za demokraciju. Werner Becker se slaže s takvim ocjenama. Po njemu je Weimarska republika na kraju propala jer su svi umjesto da demokratski djeluju raspravljali o načelima Weimarske demokracije i tako je na kraju "stabilizirali" u totalitarizmu,¹³ kao "oplemenjenoj demokraciji" (Goebels).

Načelu skepse i gubitnika kao temeljnih načela demokracije komunitaristi ne suprotstavljaju neodrživu teoriju vječnih moralnih vrijednosti koje članovi političke zajednice ne bi mogli niti relativirati niti promijeniti. Tako se daleko ne ide. Da bi ostali na razini demokratskog načela narodne samouprave oni primjenjuju dvije taktike. *Prva* je da se do građanskih vrлина koje utječu na ponašanje članova zajednice dođe u demokratskom dijalogu, *konsenzusom*, i *drugo*, da se tamo gdje do dijaloškog konsenzusa ne može doći, jer o nekim stvarima vrijednosni konsenzus nije moguć ni potreban, pribjegne isključenju takvih pitanja iz procesa političkog odlučivanja.¹⁴ Ako se o vjerskim razlikama, imovinskim nejednakostima,

¹² "Moderna demokratska načela gubitnika: radikalni skepticizam, nestalnost vlasti i autonomija pojedinca postali su glavna tema građanskog republikanizma. Moja tvrdnja da republikanska teorija na kraju krajeva nije demokratska temelji se na republikanskom odbacivanju ovih triju načela". Usporedi: S. Gey, *ibidem.*, str. 882.

¹³ Usp. Werner Becker, *Elemente der Demokratie*, Reclam, Stuttgart, 1988.

¹⁴ Ovu posljednju soluciju zastupa u Njemačkoj naročito pregledno Hermann Lübke u svojim brojnim radovima.

etničkim, rasnim, znanstvenim sporovima ne može većinski odlučivati niti takva razlikovanja dovesti pod zajednički nazivnik građanskih vrlina i jedinstvenih moralnih vrijednosti, onda ih treba isključiti iz demokratskog odlučivanja. Ostaje otvoreno pitanje: jesu li pripadnici tih manjina o čijim se stvarima ne smije odlučivati uopće članovi republike.¹⁵ Oba izlaza iz škripca radikalnog platonizma ne zadovoljavaju demokrate. *Ponajprije* isključivanje bilo kojeg pitanja iz procesa političkog odlučivanja protivno je načelu neprikosnovenog građanskog suvereniteta, u protivnom su manjine prepuštene zaštiti morala, humanizma, solidarnosti, kulture. Demokratski je odlučivati o svim pitanjima jer sve manjine, i političke, i etničke, i sve druge, pripadaju sustavu demokracije koja je u biti suodređena manjinama: gdje nema manjina nema ni demokracije. *Nadalje*, ako vrijednosni sustavi koji motiviraju predvidivo građansko odlučivanje prema komunitaristima nisu vječni i nepromjenljivi, već proizlaze iz diskusije i konsenzusa onda Geyov protuargument glasi: republikanski argument upada u hermeneutički *circulus vitiosus* — o vrijednostima se dogovaramo u raspravi i konsenzusom do kojega dolazimo zato jer poštujemo približno iste vrijednosti. *Circulus vitiosus* nam ne omogućuje racionalno odlučivanje u situacijama koje nisu obuhvaćene vrijednosnim sustavom i konsenzusom, dakle, u originalnim situacijama. Riječju, u situaciji koja je objektivno karakterizirana odsustvom semantičke izvjesnosti u procesu odlučivanja komunitaristi tragaju za relativno sigurnim vrijednosnim preduvjetima odlučivanja koji političkoj većini omogućuje stvaranje, legitimiranje i primjenu poželjnih i predkonstruiranih političkih odluka. Taj je sistem novim demokratima nevjerodostojan jer oblikuje preduvjete mogućnosti pojavljivanja željene promjene isključujući time načelno pojavljivanje drugačijih demokratskih solucija. To pravo na drugačiju odluku, bez obzira na vrijednosne preduvjete, je demokratsko načelo koje je u inovativnim društvima vrijedno obrane. Komunitaristi nisu protiv demokratskog odlučivanja, oni samo kroz *odgoj, moralni common sense, duhovnu obnovu, diskusiju i konsenzus* žele stvoriti stabilne preduvjete svakom odlučivanju. Prema Geyu oni su time definitivno okrenuli leđa demokraciji kao posvemašnjoj otvorenosti racionalnog izbora ma koje mogućnosti koja sebi pripremi *ad hoc* većinu uz sve rizike da se takvom *ad hoc* odlukom ostane u manjini.

¹⁵ S. Gey upozorava da organska republikanska zajednica počiva na načelu svi za jednoga, jedan za sve. Otuda se postavlja pitanje jesu li manjine uopće dio zajednice koja počiva na nekoj vrsti "sekulariziranog dekaloga". Usp. *ibidem*, str. 820.

Ad. B. Liberalno i komunitarno donošenje odluka

Razlozi koji su pokrenuli novu raspravu o demokraciji, i to otvaranjem fronte između liberala i komunitarista, su oni isti koji su pokrenuli diskusiju i bujanje različitih teorija odlučivanja u ekonomiji, politici ali i u svim drugim oblastima. Riječ je o povijesnom prijelazu od interesnog na semantičko odlučivanje, od odlučivanja o poznatom do tehnike odlučivanja o onom što egzistira fiktivno. Tako se odjednom među svim mogućim teorijama pojavljuje još i teorija odlučivanja koja razvija svoje modele racionalnog, konsenzualnog, većinskog odlučivanja, zatim teorije igara, slučaja, motivacije, ekonomije odlučivanja i ne na poslijetku, teorije o iskorištavanju ili eksploataciji odluka. Teorija odlučivanja bavi se pravilima, modelima, motivima, interesima, semantikom odlučivanja. Hans Werbič (psiholog) sumarno zaključuje: teorija odlučivanja bavi se izborom koji je racionalan u odnosu na ciljeve djelovanja i bazu informacija od koje se polazi u odlučivanju. Uz ovakvo i slična određenja predmeta teorije odlučivanja, Rawls karakteristično primjećuje: informacijska baza aktera je ishodišno prazna. Nitko ništa ne zna o svojim prednostima, porijeklu, svojstvima. Ove se razlike očituju u procesu odlučivanja: nitko nema ishodišne prednosti. Ishodišna jednakost svih aktera upozorava ih da razlike koje izbijaju na vidjelo u djelovanju treba stalno korigirati u odnosu na permanentno otvoreni tiket opće jednakosti, tj. neizvjesnosti ishodišne pozicije. Uz to treba primijetiti da je ishodišno neznanje realna a ne imaginarna pretpostavka kao u starijih teorija ugovora. Ona ima svojstva hermeneutičke situacije pa djeluje permanentno a ne samo na zaboravljenom početku djelovanja. Semantički gledano pojedinac i grupa nalaze se trajno u ishodišnoj situaciji koja zahtijeva odluku a poželjno je da ona bude i korisna i kreativna, jer jedino je u tom slučaju i racionalna. Odluka je djelovanje koje prekida raspravu, s pretpostavkom da je odluka moguća, da je slobodno odlučivati i da postoji nešto o čemu se odlučuje pa bilo to i nešto iracionalno.¹⁶ Svaka odluka je *nesigurna* i zbiva se u uvjetima rizika jer odlučivati na sigurno i s punim znanjem posljedica ne bi bilo slobodno odlučivanje. Neizvjesnost posljedica odluke temelji se na inkomenzurabilnosti odlučivanja i odluke (*deliberare* i *agere*). Izbor je u tom smislu *sredstvo* prijelaza iz jednog u drugo medijsko stanje: iz rasprave (*deliberare*) u djelovanje (*agere*). Rasprave (konsenzus i diskusija) ne mogu zamijeniti djelovanje, otuda svakoj raspravi nedostaje "posljednji argument". Nedostatak zadnjeg argumenta (*Entscheidungsbedarf*) iznuda je prema decizionističkim teorijama, skok u djelovanje koji u tom smislu nije samo rizičan već i iznuda i u tom smislu neslobodan. Iracionalni skok u odluku zastupaju mirakulisti, okazionalisti i decizionisti. Oni prijelaz iz odlučivanja u odluku ne shvaćaju kao izbor neke alternative već kao iznudu deciziju: ili, ili. Nasuprot tome treba reći: pojedinci i grupe nalaze se permanentno u situaciji da moraju odlučivati unutar nekog semantičkog konteksta a taj je za nas ljude uvijek vezan uz razlikovanje unutar hermeneutičke situacije. Da bi se moglo odlučivati potrebna su *razlikovanja*, a ona prethode u suvremenom informacijskom društvu svakom fiksnom već poznatom interesu. Da bi se uopće moglo pragmatički interesno djelovati neophodno je razlikovati mogućnosti a razlikovanja treba

¹⁶Sartre kaže: Možemo se odlučiti da umremo od gladi! U tom slučaju ćemo umrijeti zbog naše odluke, a ne od gladi!

proizvesti. I u politici, ne samo u proizvodnji i tehnici, potrebno je proizvoditi razlikovanja da bi se moglo identificirati interese i onda ih izborom zadovoljiti. I u politici će biti tako da ćemo najprije proizvoditi diferencije, a tek zatim institucije preko kojih ćemo zadovoljavati svoje diferencirane interese. Riječju, iza Rawlsova *veil of ignorance* ne skrivaju se poznate razlike već one koje tek treba proizvesti. Rawls je filozof politike informacijskog društva čije funkcioniranje ne ovisi više o racionalnom zastupanju i manipulaciji s dobro poznatim interesnim preferencijama, već o mogućnosti imaginacije.¹⁷ Imaginacija je ovdje shvaćena kao proizvodnja nejednakosti ili razlika pomoću procesa *racionalnog izbora* u situaciji kada su ponuđene fiktivne alternative. Teorija pravednosti upozorava sudionike procesa da u tim uvjetima proizvedene nejednakosti među članovima zajednice treba stalno korigirati ishodišnom jednakošću svih takmaca koja nije hipotetička već hermeneutička. Korekcija je potrebna ne samo zato da se sačuva pravednost kao preduvjet mogućnosti racionalne komunikacije među članovima zajednice, već i zato da se zaštite gubitnici koji neprekidno izviru iz tog procesa.

U informacijskom društvu koje je izraslo iz scijentificirane strukture proizvodnog procesa ima smisla i prikazano revidiranje tradicionalnog pojma demokracije kao i rasprava između liberala i komunitarista.

Suočeni s poplavom informacija i inovacija koje nagrizaju sve nasliedene institucije i interese, moderni su demokrati i sami podijeljeni na *progresiste i konzervativce*, kako Luhmann na svoj način imenuje liberala i komunitariste. Njihova se razlika svodi na posljeticu na način kako jedni i drugi prerađuju informacije, odnosno, pod kojim socijalnim i političkim uvjetima su spremni to činiti.

Komunitaristi se struji nekontroliranih informacija suprotstavljaju njegovanjem građanske vrline, tj. predkonstrukcijom takve osobe i takve zajednice koja je u stanju kontrolirati informacije i asimilirati ih na razini odgojenih građanskih i grupnih vrlina i moralnog common sensea. Liberalno orijentirani demokrati opredjeljuju se quasi bez ikakvih preduvjeta. Oni polaze od čovjeka *bez svojstava* ili od Rawlsova vela neznanja kao pretpostavki koje ništa ne pretpostavljaju. S tog predkonstruiranog stajališta oni dozvoljavaju da se redukcija informacijske kompleksnosti vrši izborom bez ikakvih aksioloških preduvjeta odlučivanja, osim onih koji su imanentni samoj kompleksnosti situacije u kojoj se bira. Komunitaristi bi htjeli odlučivati s maksimalno smanjenim političkim rizicima prijelaza iz odlučivanja u odluku zato oni inzistiraju na aksiološki predkonstruiranim uvjetima odlučivanja. Liberali su, naprotiv, spremni na najveće rizike, ali se od njih institucionalno zaštićuju inzistiranjem na načelu *zaštite gubitnika* jer su potencijalno u tom sustavu svi gubitnici.

Politički procesi moderne demokracije informacijskog društva odvijaju se u polju političkih institucija i javnog morala. Te instance nisu preduvjeti mogućnosti demokratske vladavine već njezini veoma fleksibilni regulativi ili hipoteze koje se neprekidno politički provjeravaju i mijenjaju. Stoga nije

¹⁷Holger van den Boom nam u svojoj knjizi *Digitalna estetika* daje logički pregledan popis teorija odlučivanja.

Usp. prethodne navode.

neobično, već upravo indikativno, da su pitanje manjina i gubitnika, modeli odlučivanja i skepsa prema moralnom common sense, postali tako važno polje diferencijacije različitih politika. Politički se život sve više zbiva u slobodnom predinstitucionalnom polju tako da se vladavina sve manje može održavati prisilno ili homogenizacijom različitih volja pod jednu modelski preduvjetovanu većinu. Veće izgleda imaju permanentne prihvatljive i razumljive promjene koje se zbivaju i stimuliraju u čitavom socijalnom sustavu a ne samo u usko političkom. Liberalna i komunitarna korekcija demokracije imaju svoje zajedničke izvore u kulturi znanstvenog rješavanja životnih pitanja modernih društava. Ove su dvije korekcije demokratskih procesa neophodne i zato ih se ne smije dovoditi u neko više jedinstvo, ili ih kombinirati i miješati. Svaka čini svoje i samo u toj samostalnosti čini to na dobar način. Habermasova *deliberativna politika* je s tog stajališta nesuvremena. Obje opcije ne smiju biti shvaćene kao srednji put između lijevog i desnog totalitarizma. Njih se ne smije shvatiti ni kao teorije koje treba aplicirati u praksi. Njih treba razumjeti kao dva različita politička puta rješavanja suvremenih životnih problema, modernih visokorazvijenih društava znanstveno-tehničke civilizacije. To pak znači da političko djelovanje prema liberalima i komunitaristima nije neposredno svrhovito i racionalno djelovanje (M. Weber) kojim se ozbiljuju predodređene svrhe i dobra. Takva shema djelovanja samo oponaša klasično novovjekovno znanstveno tehničko-djelovanje: eksperimentalno provjeravanje neke hipoteze. U suvremenoj optici političko je djelovanje usmjereno na detektiranje neriješenih životnih pitanja. Tek kada je neki životni problem identificiran moguće je odrediti svrhe i sredstva njegova specifično političkog *otklanjanja* (ne rješavanja). Svrhe i sredstva političkog djelovanja u smislu otklanjanja životnih problema proizlaze iz političkog utvrđivanja životnih problema koji nadolaze. Politički se problemi pojavljuju u procesu svrhovitog djelovanja pojedinaca naprosto zbog toga što svrhe i ciljevi političkog djelovanja nisu zajednički za sve pojedince. Semantičko nesuglasje među različitim svrhama i ciljevima djelovanja, generira političke sukobe i probleme. Uvijek je tako da problemi moraju biti diferencirani kako bi se mogli tražiti putovi njihova racionalnog i institucionalnog otklanjanja. U toj točki razlikuju se klasična Weberova i nova Kuhnova metodologija znanstvenog istraživanja političkog života. Prvi istražuje kriterije znanstvenosti, drugi kriterije identifikacije inovacija.

Davor Rodin

LIBERALISM AND COMMUNITARIANISM: THE TWO CORRECTIVES OF CONTEMPORARY DEMOCRACY

Summary

The author tries to show which social and political processes in modern postindustrial society underlie the above mentioned deliberation. Upon enumerating some of the key characteristics of the contemporary information society, the author shows the way in which communitarianism and new liberalism have tried to counter these challenges. The author shows that communitarianism and liberalism, unlike the earlier theories of democracy, are not models for the organization of a society or a state which deserve to be applied but open-ended projects by which it is possible to democratically solve open political and social issues in the presentday information age.